

HISTORISCHE NATIONALE REKENINGEN IN DISCUSSIE

In: NEHA-Bulletin
Tijdschrift voor de economische geschiedenis in Nederland
9 (1995) no. 2, p. 120-148

Redactioneel

Met de naderende voltooiing in Leuven en Utrecht van de projecten gericht op het reconstrueren van de historische nationale rekeningen van België en Nederland daagt er een nieuwe ronde in de discussie omtrent de kwantificering van de economische geschiedenis. Over het nut van de toepassing van cijfers waar deze zinvol gebruikt kunnen worden, zal iedereen het wel eens zijn. Maar wat is zinvol, hoe komen de cijfers tot stand, en hoe verhouden deze zich tot de verleden werkelijkheid als ze worden samengesteld met methodieken uit een totaal andere tijd?

De redactie van het NEHA-Bulletin achtte het zinvol om hieraan eens aandacht te schenken. Zij nodigde daartoe een drietal auteurs uit, om de gehanteerde methodieken eens tegen het licht te houden en er bedachtzame vragen bij te stellen. Twee nauw bij de projecten betrokken historici lazen deze stukken en gaven hun reactie. De redactie streefde hierbij nadrukkelijk niet na om een oordeel uit te lokken, laat staan een eindoordeel: het ging om de discussie. Om die reden zijn de annotaties niet opgenomen bij de bijdragen afzonderlijk. Verwijzingen staan opgenomen in de literatuurlijst.

A. De beperkingen van de nationale boekhouding

door Isabelle Cassiers
Université Catholique de Louvain en
Fonds National de la Recherche Scientifique
(vertaald uit het Frans door P. Scholliers)

`. . ces méthodes de rigueur apparente ont trop souvent fait illusion, entraînant l'atrophie de cette précieuse qualité qu'on appelle le jugement'

A. Sauvy

`.C'est un guide qui risque d'égarer mais sans lequel on se perd'

F. Fourquet

De hedendaagse nationale rekeningen werden ontworpen met een welbepaald doel binnen een specifieke historische context. Net zoals bij elk ander boekhoudkundig systeem golden er een aantal conventies en bekwam men een statisch beeld van de te meten activiteit. Na verloop van tijd begonnen economen, politici en weldra ook historici de nationale rekeningen te gebruiken als uitgangspunt voor hun analyses, voorspellingen en vergelijkingen in tijd en ruimte. Velen verloren uit het oog wat de cijfers precies betekenen. Men negeerde de inherente beperkingen van dit boekhoudkundig systeem en liet de vrije loop aan allerlei weinig ter zake doende interpretaties.

Opheldering omtrent de juiste betekenis van de nationale rekeningen lijkt daarom zeer gewenst. Deze korte bijdrage wil enkel deze betekenis in herinnering brengen. Dat zal gebeuren door het synthetiseren (zonder volledigheid na te streven) van de opmerkingen die werden gemaakt in de basisteksten enerzijds en van sommige recente kritieken die het gevolg zijn van de economische crisis en de ecologisch bewustwording anderzijds. Een eerste deel van mijn bijdrage behandelt de historische achtergrond van het ontstaan van de nationale rekeningen. Een tweede deel gaat in op hun inhoud en beperkingen. Een derde deel tenslotte geeft enkele voorbeelden van verkeerde interpretatie van nationale rekeningen en waarschuwt tegen het ongerechtvaardigd gebruik.

1. Het ontstaan van de hedendaagse nationale rekeningen

De nationale rekeningen werden gecreëerd net na de tweede wereldoorlog op een ogenblik waarop de staat zich sterk ging bemoeien met het economisch leven en waarop de groei de basis was van een sociale consensus.

De idee van nationale rekeningen was toen zeker niet nieuw. In Les comptes de la puissance herinnert F. Fourquet eraan, dat het concept van nationale rekeningen op hetzelfde ogenblik ontstond als de politieke economie: beide fenomenen waren onlosmakelijk met elkaar verbonden. In de achttiende eeuw waren de eerste economen immers raadgevers van de staat en vrienden van de vorst, die maar al te graag adviseerden over de groei van de nationale rijkdom en, via de belasting, over de basis van 's konings macht. De klassieke politieke economie heeft lang de sporen gedragen van deze initiële bekommernis. Met de triomf van het liberalisme in de negentiende eeuw, werd de politieke economie een van de staat onafhankelijke positivistische wetenschap. Vanaf dan verdwijnt de staat grotendeels uit de belangstelling van de economische analyse.

De beide wereldoorlogen en de economische crisis van de jaren 1930 betekenden een drastische ommekeer in de opvattingen over de economische rol van de staat. De eerste wereldoorlog plaatste de staat plotseling terug op het voorplan van het economisch leven en na 1918 bleef hij actief interveniëren. Tijdens de crisis van de jaren 1930 namen zijn economische functies verder toe. J.M. Keynes hernieuwde radicaal de economische theorie waarin een belangrijke rol voor de staat was weggelegd, terwijl her en der instituten voor conjunctuuronderzoek werden opgericht, die in toenemende mate de opdracht kregen regeringsbeslissingen te sturen. Om dat tot een goed einde te brengen, en vooral om de groei van de economie en de werkgelegenheid te stimuleren, bleek het nuttig een aantal macro-economische indicatoren van het land te kennen: nationaal produkt, nationaal inkomen, privé- en overheidsverbruik, investeringen en in- en uitvoer. De Tweede Wereldoorlog heeft het staatsinterventionisme in de economie opnieuw doen toenemen, met als gevolg dat de statistische kennis sterk moest worden uitgebreid. De idee van een nationaal boekhoudkundig systeem won veld. De eerste versies van een nationale boekhouding verschenen in verschillende landen vanaf 1941. De angst voor inflatie en werkloosheid en de wil om fouten uit de jaren 1920 te vermijden, overtuigden almaar meer mensen onderzoek in die richting verder te zetten.

Na de bevrijding hebben een aantal factoren de creatie van de nationale rekeningen versneld. In vele landen kwam er een sociale consensus tot stand waarbij de groei cruciaal was. Terwijl bonden en werkgevers vroeger ronduit vijandig tegenover elkaar stonden, leken zij nu eerder geneigd samen een gemeenschappelijk doel te bereiken, met name de toename van de 'taart', dat wil zeggen het te verdelen inkomen. Bovendien, indien de Europese landen financiële hulp van de Verenigde Staten wensten, moesten zij cijfers kunnen voorleggen om hun aanvragen te staven. In 1950 publiceerde de OEEC, een organisatie die voortkwam uit het Marshall-plan, een model van genormaliseerde rekeningen voor gebruik bij de westerse nationale boekhoudingen. Toen was de nationale boekhouding expliciet opgevat als een middel dat was bedoeld om de economische politiek te sturen met het oog op het stimuleren van de economische groei, dat wil zeggen de materiële toename van goederen en diensten. Dit basisdoel doordringt tot op de dag van vandaag de boekhoudkundige principes van elke nationale boekhouding.

2. Omtrekken van de nationale rekeningen

De nationale rekeningen hebben tot doel een voorstelling te geven van alle economische activiteiten in één land tijdens één jaar volgens een strikt en coherent model. Met andere woorden, deze rekeningen lijken een onmisbare sleutel voor het kennen van een nationale economie. Nochtans verschaft de nationale boekhouding slechts een beeld van deze economie. Het woordje 'beeld' suggereert conventie en interpretatie. Bepaalde conventies leken logisch in de periode waarin de nationale rekeningen zijn ontstaan, maar zijn dat nu heel wat minder wegens een veranderde socio-economische context. Meer zelfs: zij lijken volslagen onaanangepast voor historische reconstructies. Die conventies verplichten tot 'decoderen' en zij beperken noodgedwongen de interpretatie van de nationale boekhouding. Zo de conventies uit het oog worden verloren, loopt de matig ingelichte gebruiker van de nationale rekeningen heel wat gevaar. Het is daarom nuttig enkele conventies in herinnering te brengen.

In feite meet de nationale boekhouding niet alle economische activiteit. Zij vat de economische activiteit op als een stroom van inkomsten die binnen de economie circuleert van de ene groep economische actoren naar de andere en meer in het bijzonder van de groep van huishoudens naar de groep van ondernemingen en vice versa. Het vereenvoudigd basiscircuit is als volgt: de produktie van goederen en diensten door ondernemingen leidt tot de verdeling van inkomsten, vooral ten behoeve van gezinnen; deze inkomsten laten dan weer toe goederen en diensten aan te schaffen. De geldstroom binnen de economie lijkt dus op een immens buizenstelsel. Het bestaan van twee andere economische actoren, de overheid en de 'rest van de wereld', maakt het boekhoudkundig systeem wel wat ingewikkelder, maar wijzigt niet de interne logica ervan.

De geldstroom kan worden ontleed via drie wegen: de produktie van goederen en diensten, waarin het

aandeel van elke onderneming of sector wordt gemeten door middel van de toegevoegde waarde; de inkomens, waarin de grote categorieën worden onderscheiden zoals lonen, winsten, huur etc.; de uitgaven, waarin privé- en overheidsverbruik, investeringen en de netto export worden geteld. Er zijn enkele kleine verschillen wegens het bestaan van voorraden, indirecte belasting, afschrijvingen en dergelijke, maar de monetaire waarde van de totale produktie van een staat is gelijk aan de globale som van de inkomens, die op haar beurt gelijk is aan de totale som van de bestedingen. Dit totaal, door één van de drie meters verkregen, wordt het bruto nationaal produkt of BNP genoemd. De economische groei van een staat wordt doorgaans gemeten door de groeivoet van het BNP uitgedrukt in vaste prijzen. Vergelijkingen tussen verschillende landen gebeuren meestal door middel van het BNP per inwoner.

Omdat de economische activiteit wordt gemeten op basis van geldstromen, wordt niet alle economische activiteit weerspiegeld in het BNP, maar enkel de activiteit die op een bepaald ogenblik via de markt gebeurt. De nationale boekhouding definieert de produktie als een 'gesocialiseerde activiteit bedoeld om goederen en diensten te creëren die gewoonlijk op de markt worden verhandeld en/of die worden verkregen met de hulp van produktiefactoren die worden verhandeld' (Archambault 1988: 36). De produktie van goederen en diensten wordt over het algemeen geëvalueerd op basis van hun marktwaarde, dus op basis van de prijs. De niet-commerciële diensten, onder andere deze die door de overheden worden georganiseerd zoals onderwijs, weginfrastructuur, openbare verlichting of landsverdediging, kunnen niet op basis van hun prijs worden geëvalueerd omdat zij strikt genomen geen prijs hebben. Deze diensten worden daarom verrekend via hun produktiekosten, onder meer op basis van de lonen en wedden van het overheidspersoneel. Goederen en diensten die niet via de markt worden verhandeld (en/of die niet met de hulp van verhandelbare produktiefactoren tot stand komen) zijn dus niet in het BNP opgenomen. In de praktijk betekent dit dat huishoudelijke arbeid (huisvrouwen, knutselaars,..) en de vrijwilligersarbeid ontsnappen aan de nationale rekeningen. Archambault acht deze uitsluiting begrijpelijk omdat de huishoudelijke produktie slecht gekend en moeilijk meetbaar is, maar vooral omdat er geen economische geldstroom wordt gecreëerd en de overheid niet regulerend kan optreden. Bovendien ontsnapt het overgrote deel van de ondergrondse of zwarte arbeid aan de nationale boekhouding, hoewel zij in principe aan de criteria voldoet, omdat zij niet wordt aangegeven en/of omdat zij niet kan worden geraamd.

De nationale rekeningen kwantificeren de economische activiteit en laat elke kwalitatieve interpretatie links liggen. Deze rekeningen kunnen ons wel zeggen dat het privéverbruik met een kwart is gestegen in het voorbije decennium, maar we weten weinig of niets over de kwaliteit van de verbruikte goederen en diensten. Zijn vlees en groente even gezond als vroeger? Zijn er thans meer soorten goederen? Nieuwe produkten worden op de markt aangeboden, terwijl andere verdwijnen: wat weten wij daarover? Helemaal niets. Zulks is niet het onderwerp van de nationale boekhouding. De marktwaarde van de goederen zegt niets over hun inhoud, kwaliteit en functie(s). Weliswaar beweert de neoklassieke economische theorie soms dat de prijs een uitdrukking kan zijn van een bepaalde meerwaarde voor een goed. In die zin bevat de marktwaarde een kwalitatief oordeel: zo goederen geen welvaart aanbrengen, zou hun prijs gelijk zijn aan nul en omgekeerd, zo goederen veel welvaart aanbrengen, zou hun prijs hoog zijn. Let wel: dit neoklassiek credo dat vaak in theoretische modellen wordt gebruikt, geldt enkel onder zeer beperkte voorwaarden, zoals de volmaakte mededinging op alle markten, wat zeker niet beantwoordt aan de complexe en veelzijdige werkelijkheid van een economie.

Het BNP meet de monetaire waarde van goederen en diensten geproduceerd in een staat in een bepaalde periode. Diende de economie van die staat nochtans niet te putten uit haar reserves? Werden het bezit en de kapitaalsvoorraad niet aangesproken? De initiatiefnemers van de nationale rekeningen kenden dat probleem en stelden een oplossing uit de bedrijfswereld voor: bij inkomen uit produktieve activiteit, worden afschrijvingen, die overeenstemmen met het gebruikte vast kapitaal (machines, gebouwen), verrekend. Het BNP zonder deze afschrijvingen heet 'netto nationaal produkt' en wordt vaak beschouwd als de meest representatieve meter van de economie van een land. Maar in feite is de waarde ervan hybride. Net zoals een onderneming, meet de staat de veroudering van zijn kapitaalvoorraad, aangewend voor de produktie. Vergeet de staat niet andere factoren van zijn bezit af te schrijven? Kan hij eindeloos blijven produceren zonder zich te bekommeren om de vernieuwing van zijn natuurlijke rijkdommen? De kwart-eeuw oude alarmkreet van de Club van Rome gaf onlangs aanleiding tot nieuwe voorstellen met betrekking tot de nationale boekhouding (Germain 1989: 141). Het kan logisch lijken dat een onderneming de ecologische schade van haar produktiewijze niet verrekent in haar boekhouding zolang de wetgever haar daar toe niet verplicht via geldelijke compensatie en zolang het bedrijf louter functioneert op basis van winstmotieven. Het is ook begrijpelijk dat de initiatiefnemers van de nationale boekhouding in de jaren 1940 geen oog hadden voor de ecologische implicaties van de economische groei. Vandaag nochtans stoort het dat enkel het

geproduceerd fysiek kapitaal wordt afgeschreven. De groeivoeten van het netto nationaal produkt tijdens de silver fifties en golden sixties, of tijdens de âge d'or van circa 1950-1973, zouden aanzienlijk lager liggen zo rekening wordt gehouden met afschrijvingen van het natuurlijk bezit.

Met de ecologie als uitgangspunt stellen er zich nog andere problemen: terwijl de verslechtering van het milieu door lucht- en waterverontreiniging, verloedering van wijken in de steden en dergelijke, niet leidt tot een afname van de waarde van het netto nationaal produkt, geven de `defensieve' uitgaven die de achteruitgang van het milieu tegenhouden, bijvoorbeeld waterfiltering of boomaanplantingen, juist aanleiding tot toename van de waarde van het netto nationaal produkt zo dit via de markt gebeurt. Stel dat het milieu wordt geschaad voor een kost van 3 miljard ECU en dat men herstelwerken uitvoert voor de prijs van 1 miljard ECU, dan registreert de nationale boekhouding een stijging van de netto produktie met 1 miljard terwijl de natuurlijke voorraden sterk zijn verminderd.

Overwegingen omtrent de uitputting van de natuurlijke voorraden worden soms uitgebreid tot nog andere componenten van het bezit van een land. Een onderneming kan zich beperken tot de modernisering van haar infrastructuur, maar een land, zo beweren sommigen, zou bovendien moeten instaan voor de hernieuwing van de natuurlijke voorraden, en zou dit ook moeten laten meespelen in de nationale rekeningen. Zo deze redenering wordt verder gezet, moet een land zich dan ook niet inlaten met de reproductie van instellingen die zijn hechtheid en eenheid garanderen (Baumgartner/De Villé 1978: 85)? Meer nog, is het logisch dat medische diensten worden geteld als een bijdrage tot het nationaal produkt, terwijl zij in sommige gevallen niets anders doen dan arbeidsongevallen, stress en beroepsziekten genezen of enigszins compenseren? De boekhoudkundige afspraken beschouwen onderhoud van sociale instellingen en de factor arbeid als netto produktie, maar men zou een volslagen andere logica kunnen aanwenden.

Zoals gezegd, wordt de arbeid slechts via de inkomensstroom beschouwd. De nationale boekhouding negeert bijgevolg helemaal de veranderingen die gebeuren op het vlak van de organisatie, het ritme, de duur en de inspanningen van de arbeid. En evenmin laat de nationale boekhouding zich in met de verdeling van de arbeid tussen de inwoners van een land.

De inkomensstroom tussen de economische actoren komt vooral ten goede aan de gezinnen. De nationale boekhouding heeft echter geen oog voor de verdeling van de inkomens tussen de gezinnen. De verdeling kan bijzonder ongelijk zijn, of juist zeer gelijk. Het BNP per inwoner, een meter die vaak wordt gebruikt, is uiteindelijk slechts een statistisch gemiddelde. Wanneer er geen standaardafwijking voorhanden is, weerspiegelt zulk gemiddelde slechts op gebrekkige wijze de reële levensstandaard van een natie. Evenmin verklappen de nationale rekeningen alles over de socio-economische verhoudingen binnen een land. Dat lijkt nogal evident, maar nochtans...

3. Verkeerde interpretaties

De grondleggers en de huidige samenstellers waren en zijn zich bewust van de beperkingen van de nationale boekhouding (Fourquet 1980: 358; Archambault 1988: 154). Vele gebruikers van het concept en/of de resultaten lijken daarentegen wel helemaal te (willen) vergeten welke beperkingen er zijn. Zij interpreteren de nationale boekhouding verkeerd. Dat is zo voor economen en historici die de nationale boekhouding zien als een afdoende indicator van de economische activiteit en zich wagen aan vergelijkingen in tijd of ruimte. Dat is nog meer zo voor degenen die geloven dat het BNP per hoofd een goede meter zou zijn van de welvaart van een volk. Het is nuttig te wijzen op twee factoren die verklaren waarom de nationale boekhouding nog altijd verkeerd wordt geïnterpreteerd, ondanks regelmatige waarschuwingen.

Een eerste factor wordt door Gross omschreven als de `nieuwe wet van Gresham': informatie in monetaire vorm verjaagt elke andere kwantitatieve informatie en deze laatste verjaagt elke kwalitatieve informatie (Archambault 1988: 259). En inderdaad, de nationale rekeningen omvatten een zeer ruim en coherent statistisch geheel dat in allereerste instantie de aandacht eist van iedere waarnemer van de economie van een land. Zo men dat statistisch geheel wil overstijgen, raakt men aan conceptuele problemen. Dat vergt bijkomende en inventieve studie die niet iedereen kan/wil leveren. Bovendien is het zo dat tijdens de eerste twintig jaar van het bestaan van de nationale rekeningen de toename van de welvaart werd geassimileerd met de groei van het monetaire inkomen: na twee wereldoorlogen en een zware economische crisis, maar voor de ecologische bewustwording, ging men er gewoonweg vanuit dat groei van het BNP een doel op zich was. De sociale compromissen uit de âge d'or concentreerden zich op het rechtstreeks of uitgesteld loon, terwijl andere aspecten zoals controle over de arbeid of kwaliteit van het leven niet of nauwelijks ter sprake kwamen. Zulke compromissen werden bestendig door de staat, die geleidelijk door de sociale gesprekspartners werd aanvaard als een neutrale scheidsrechter in dienst van het `algemeen belang', maar die zelf wel in hoge mate was gericht op

economische groei. Thans, 25 jaar na de âge d'or, is het echter niet langer aanvaardbaar dat beide types van misinterpretatie nog bestaan.

a. vergelijkingen van de economische activiteit in tijd en ruimte op basis van de nationale rekeningen

De groei die wordt beschreven door de nationale boekhouding is niet volledig toe te schrijven aan de toename van geproduceerde goederen en diensten. De groei zou bijvoorbeeld enkel en alleen te danken kunnen zijn aan monetarisering van een ongewijzigde hoeveelheid arbeid. Er bestaat een klassiek voorbeeld om dat te illustreren: een man huwt zijn poetsvrouw of de gouvernante van zijn kinderen en zorgt zo voor een daling van het BNP. En omgekeerd, de voortdurende toename van vrouwenarbeid leidt tot monetarisering van traditonele huishoudelijke taken zoals het zorgen voor kinderen en ouderen, het bereiden van maaltijden, het maken en herstellen van kleding enzovoort. Dit fenomeen draagt bij tot de groei van het BNP zonder daarom noodzakelijk te leiden tot de vermeerdering van de kwantiteit (of kwaliteit) beschikbare goederen en diensten. De grote schommelingen in de participatiegraad van vrouwen aan marktarbeid in tijd en ruimte laat veronderstellen dat de verhouding van huishoudelijke arbeid tot marktarbeid zeer sterk kan verschillen. Zou men vandaag rekening houden met de huishoudelijke sector, dan verhoogt het BNP in de ontwikkelde economieën met ongeveer 30 à 40 percent (Archambault 1988: 155). Het spreekt vanzelf dat deze bijdrage hoger is voor weinig of niet ontwikkelde economieën: maar hoeveel hoger? Zulke bijdrage zou ook hoger zijn in de Westerse landen in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Zelfs op korte termijn kan de verhouding tussen huishoudelijke arbeid en marktarbeid sterk schommelen, onder meer onder invloed van een economische crisis die voor massale werkloosheid zorgt. Een voorbeeld: in de VS zou de verhouding van 40 percent in 1929 naar circa 65 percent in 1935 zijn geklommen (Baumgartner/De Villé 1978: 82). Golven in de commerciële activiteiten, zoals bijvoorbeeld beschreven door E. Vandervelde in L'exode rural et le retour aux champs (1903) gingen natuurlijk de creatie van de nationale rekeningen vooraf en zijn vandaag nog even belangrijk als vroeger.

Er is nog een ander fenomeen dat hier moet worden vermeld, namelijk dat van de ondergrondse of illegale en niet-verklaarde arbeid. Het gaat meestal wel om arbeid in de marktsfeer die echter tussen de mazen van het net van de nationale boekhouding glipt. Zulke ondergrondse arbeid neemt toe wanneer er zwaardere fiscale druk komt die niet vergezeld gaat van controle en repressie van de fraude. Zo dat gebeurt, neemt de geregistreerde economische groei op kunstmatige wijze af. In Italië bijvoorbeeld zijn de verantwoordelijken voor de nationale rekeningen zich bewust van dit fenomeen en zij vonden het nodig het BNP te verhogen met 10 percent in 1977 en nog een keer met 16 percent in 1987 (Archambault 1988: 205).

Er zijn nog andere redenen waarom de economie van een land niet enkel en alleen door de nationale boekhouding kan worden gemeten. Archambault waarschuwt ervoor dat de vergelijking van het BNP per hoofd in constante prijzen snel een hachelijke onderneming wordt wanneer meer dan tien jaar worden beschouwd. Bij een langere periode worden vergelijkingen onmogelijk omdat constante prijzen geen enkele betekenis meer hebben. Nieuwe produkten verschijnen, terwijl oude produkten verdwijnen. Hoe kan men het aandeel van de gezins aankopen van auto's in Franse frank van 1870 uitdrukken? Hoe kan men het aandeel van transport per postkoets in Franse frank van 1970 omzetten? Bovendien ondergaan produkten en diensten die in de loop van de tijd blijven bestaan heel wat kwaliteitsveranderingen. Hoe kan dat worden verrekend in de nationale boekhouding? De nationale rekeningen, uiteindelijk ontworpen om de korte termijn te vatten, veronderstellen dat men vergelijkingen maakt van prijzen van goederen en diensten die niet zijn veranderd. Op lange termijn is dat onhoudbaar. In dat verband is de getuigenis van J. Serisé, een Frans ambtenaar, relevant: 'Quand je lis à l'heure actuelle que les premiers cadres de comptabilité nationale ne tenaient pas suffisamment compte des problèmes de qualité ou de l'évaluation des services publics, je ne peux m'empêcher de sourire, car nous les avons bien vus, mais nous avons consciemment décidé de les rejeter. Pour ce qui nous intéressait, c'est-à-dire les budgets économiques, ces problèmes n'avaient guère de sens. Ils pouvaient en avoir pour les projections à très long terme, mais nous étions axés surtout sur la fabrication des projections à court terme' (Fourquet 1980: 358).

De nationale boekhouding is zeer specifiek gericht op één periode (of één ruimte) en maakt vergelijkingen uiterst delicaat. De algemene directeur van de statistische dienst van de Europese Gemeenschap, J. Mayer, omschrijft dat als volgt: 'Voor ons zijn de drie grote sectoren (staat, bedrijven en gezinnen) heldere begrippen; maar kan men deze begrippen toepassen op de periode van voor de Franse revolutie toen de belastingen van de staat werden geïnd door grootgrondbezitters? Dat kan toch niet! Waar plaatst men die grootgrondbezitters? De economische kringloop was anders en zelfs zeer

algemene onderverdelingen kunnen niet worden toegepast' (Fourquet 1980: 361)

Iemand als Braudel heeft zich nochtans niet laten overweldigen door zulke problemen. In zijn reconstructie van de mediterrane wereld in de periode van Filips II schrijft hij dat de 'taal die ons aanspreekt deze is van de nationale boekhouding van de economen. Wij zouden de 'rekeningen' willen maken van het Middellandse zeegebied in de zestiende eeuw, niet om te oordelen over de relatieve moderniteit, maar om vast te stellen welke de economische verhoudingen zijn, om in feite de hoofdstructuren van het materiële leven van het gebied te vatten' (Fourquet 1980: 362-363) Noteer dat Braudel voorstelt de taal van de nationale boekhouding over te nemen en niet het raamwerk. Dat is van doorslaggevend belang, omdat het geheel van het materiële leven veel ruimer is op te vatten dan het economisch leven dat door de markt wordt begrensd (Braudel 1985: 23). Braudel onderstreept weliswaar het nut van de nationale rekeningen om de hoofdstructuren van een maatschappij te kennen, maar meer dan wie ook beseft hij dat een cijfer slechts een povere indicator van de realiteit is.

De vergelijking van economieën in tijd en/of ruimte vereist de verzameling van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens die, per definitie, niet in de nationale boekhouding zijn opgenomen. Economieën moeten hier begrepen worden in de traditionele betekenis: geheel van activiteiten van een gemeenschap met betrekking tot productie, verdeling en consumptie, wat dus ruimer is dan Braudels definitie. Dat gezegd zijnde, lijkt het gebruik van het BNP per hoofd als meter van de welvaart vrij zinloos.

b. Het BNP per hoofd als welvaartsmeter van een volk

Onderzoekers die het BNP per hoofd als welvaartsmeter gebruiken, nemen impliciet een aantal betwistbare axioma's aan:

1. welvaart wordt beperkt tot economische welvaart;
2. de economische welvaart van leden van een gemeenschap wordt gelijkgeschakeld met het gemiddelde;
3. dit gemiddelde hangt in hoofdzaak af van de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten;
4. deze hoeveelheid wordt correct voorgesteld door het BNP.

Laat ik één voor één deze axioma's in omgekeerde volgorde overlopen.

Het BNP laat de goederen en diensten die tot stand komen in de huishoudelijke sector en/of illegaal zijn, buiten beschouwing. Dat werd hoger besproken en het is onnodig daarop terug te komen.

Het derde axioma heeft een ééndimensionale kijk op het levenspeil omdat slechts de productie van goederen en diensten wordt beschouwd, terwijl andere aspecten van het welzijn verwaarloosd worden. Het gaat om de werkduur, de organisatie en het ritme van de arbeid, de vrijetijdsbesteding, de kwaliteit van het milieu. Het axioma gaat voorbij aan negatieve effecten van de economische groei zoals bijvoorbeeld de stijging van het aantal auto's die nodig zijn om de toegenomen afstand tussen werk en woning, tussen woning en winkel te overbruggen. Het axioma negeert de kwaliteit van de goederen en diensten.

Het tweede axioma negeert elke verdeling van het inkomen waarover hierboven reeds sprake was. De gemiddelde inwoner bestaat natuurlijk niet en een gemiddeld inkomen nog minder. Wat weet men over de welvaart van miljoenen bewoners van Noorwegen en miljoenen inwoners van de Verenigde Arabische Emiraten op basis van het feit dat het BNP per hoofd nagenoeg hetzelfde is in beide landen?

Over het eerste axioma bestaat geen controverse: de meeste mensen vinden dat respect voor de mensenrechten, alfabetisering of leven in een democratie evenveel bijdragen tot de welvaart als het dagelijks brood. Sinds 1990 publiceert de VN een 'indicator van de menselijke ontwikkeling' die het nationaal inkomen combineert met andere ontwikkelingsindicatoren, zoals levensverwachting en onderwijspeil. Deze samengestelde index is omstreden, maar hij relateert verdisseminatie van de nationale vergelijkingen op basis van BNP per hoofd. Om bij de juist gegeven voorbeelden te blijven, Noorwegen neemt op de wereldranglijst van BNP per hoofd de vijfde plaats in en handhaaft deze positie op basis van de index van menselijke ontwikkeling. Daarentegen tuimelen de Verenigde Arabische Emiraten 52 plaatsen naar beneden wanneer de evaluatie van de levensverwachting en de alfabetiseringsgraad wordt verbonden met het inkomen per hoofd (Rapport mondial 1994: 141).

Het volstaat daarbij zeker niet te veronderstellen dat elke vermeerdering van de economische welvaart bijdraagt tot de globale welvaart. Bovendien zou de economische welvaart geen invloed mogen uitoefenen op de andere facetten van de globale welvaart. De assimilering van de globale welvaart aan de economische welvaart is simpelweg een ongelukkige beperking van de taal, tenzij zij slechts wijst op de vage contouren van wat economisch juist is. Of, zoals Braudel zegt 'L'économie, en soi, cela n'existe évidemment pas (Braudel 1985: 10).

De aanvaarding van deze vier axioma's veronderstelt een hoge mate van reductionisme. Niet de gegevens van de nationale rekeningen staan ter discussie, maar wèl het gebruik ervan. H. Aujac, wetenschappelijk adviseur bij het Franse instituut voor economische voorspelling, verwoordt het goed: 'De nationale boekhouding houdt een groot intellectueel gevaar in: namelijk dat van geestesvernauwing. Zo men voldoende kennis heeft van de economie, geen probleem: men zal nooit domheden uithalen. Maar wanneer iemand die weinig of geen economisch inzicht heeft de studie van nationale rekeningen aanvat, kan hij of zij zich inbeelden dat het economisch leven wordt voorgesteld door die trukendoos, terwijl het economisch leven toch wordt bepaald door zeer uiteenlopende zaken zoals techniek, politiek of sociaal leven (...). De nationale boekhouding verschaft een zeer ruwe beschrijving van het sociaal leven en, indien men ze gebruikt, moet men in staat zijn economische, politieke, culturele en andere factoren te integreren, factoren die juist niet worden opgenomen in de nationale rekeningen (...). De nationale boekhouding is een buitengewoon efficiënte meter; maar zij is slechts een code waarover een aantal mensen het eens zijn geraakt. De essentie is de uitwisseling van informatie. Dat stemt niet overeen met wat de nationale rekeningen doen' (Fourquet 1980: 367-368).

B. Reconstructies van nationale rekeningen. Een discussie-bijdrage

*door Hein A.M. Klemann
Universiteit Utrecht*

Het reconstrueren van macro-economische reeksen betreffende de pre-statistische periode heeft de laatste decennia een hoge vlucht genomen. In de Britse historiografie heeft dit er toe geleid dat de discussie over de late achttiende en eerste helft van de negentiende eeuw in sterke mate is verworden tot de vraag welke auteur over de minst onbetrouwbare cijfers beschikt. In bijna elk nummer van de Economic history review staan nieuwe artikelen over dit onderwerp. Het debat begint al aardig op dat over de standard of living te lijken. De cijfers die er betreffende deze periode uit de archieven zijn opgediept, zijn echter te mager om een eenduidig beeld te creëren. De Franse situatie lijkt nog somberder. Ook daar is een aantal historici bezig geweest de industriële productie of het nationaal inkomen in de negentiende eeuw te reconstrueren. De eerste poging daartoe, die van de ISEA-groep van Toutain, Markovitch en Marczewski is nooit geslaagd. Verder dan een door de laatste samengestelde reeks van de fysieke productie is men nooit gekomen. Pas in 1985 kwamen Lévy-Leboyer en Bourguignon met een nationaal inkomensreeks vanaf 1820. De reconstructie van de nationale rekeningen is in Frankrijk en Groot-Brittannië vaak partieel. Meestal wordt alleen de productie bekeken. Bestedingen en inkomens blijven buiten beschouwing. Het nationale rekeningenmodel, een boekhoudkundig schema voor de nationale economie, ontleent juist zijn kracht aan het feit dat het alle drie de ingangen (productie, inkomens en bestedingen) bekijkt. In Frankrijk is voornamelijk gekeken naar de productiezijde, waarbij men zich veelal beperkte tot of de industrie of de landbouw. Hier zal verder de aandacht uitgaan naar de industriële productie.

1. De Franse reeksen

Met het samenstellen van een industrieel productiecijfer heeft men in het sterk agrarische Frankrijk een gebrekkig beeld van de nationale economie. Toch levert de reconstructie van deze cijfers al de grootste problemen op. In tabel 1 valt dit direct waar te nemen. De groeicijfers uit de vijf reeksen die hier staan afgedrukt, lijken nauwelijks iets met elkaar van doen te hebben. Dat er voor is gekozen de groei tussen perioden te bekijken, heeft te maken met de cijfers van Markovitch uit 1965. Daarin valt deze periodisering terug te vinden. Opvallend is dat de twee jaar oudere reeks van Marczewski (eveneens van het ISEA) in niets lijkt op die van Markovitch. Crouzet kwam zelfs in één artikel met twee reeksen, 8a en 8b, die weinig op elkaar lijken. Hij kon voor de textielindustrie niets beters reconstrueren dan een ongewogen gemiddelde van telkens een viertal branches, (wol, jute, linnen, katoen, zijde en touw) en komt daardoor met een minimum en een maximum schatting. Omdat hij meent dat reeks 8a het meest lijkt op die van Markovitch geeft hij daar de voorkeur aan. Het verband tussen die twee reeksen valt bij nadere beschouwing tegen. De correlatie-coëfficiënt tussen de groeicijfers van Crouzet en die van Markovitch komt niet hoger dan 0,14 (R). Tussen de groei in de 8a-reeks van Crouzet en de reeks van Lévy-Leboyer en Bourguignon valt wel enig verband te vinden, maar met een correlatie-coëfficiënt tussen de groeicijfers van 0,72 is wel alles gezegd. Ook tussen de groei in de reeks van Lévy-Leboyer en Bourguignon en die van Markovitch valt nauwelijks verband te ontdekken. (R = 0,28) De cijfers zeggen weinig meer dan dat de industriële productie in Frankrijk in de negentiende eeuw groeide.

Tabel 1: Groei van de industriële productie in Frankrijk. Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten

Periode	Markovitch	Lévy-Leboyer & Bourguignon	Crouzet		Marczewski
			8a	8b	
1781/90-1803/1	1,64	-	-	-	1,99
2	0,43	-	-	-	2,86
1803/12-1815/2	2,40	-	0,35	4,89	
4	2,54	1,79	1,60	4,64	3,52
1815/24-1825/3	1,35	2,02	2,49	3,99	2,45
4	2,22	2,31	1,75	2,65	2,76
1825/34-1835/4	1,01	0,62	1,17	1,94	2,70
4	0,35	0,69	1,62	2,23	2,75
1835/44-1845/5	0,14	0,74	1,45	2,22	2,21
4	1,09	1,79	1,49	2,62	2,47
1845/54-1855/6	2,83	2,93	2,38	3,17	2,70
4					
1855/64-1865/7					
4					
1865/74-1875/8					
4					
1875/84-1885/9					
4					
1885/94-1895/0					
4					
1895/04-1905/1					
3					

Bronnen: Markovitch 1970; Lévy-Leboyer/Bourguignon 1985; Marczewski 1975

2. De Britse reeksen

De oudste Britse reeksen worden nauwelijks nog serieus genomen. De cijfers van Hoffmann uit 1940 of van Deane en Cole uit de jaren zestig lijken van tafel. Hun werk heeft plaats moeten maken voor dat van Feinstein, Harley, Crafts en Crafts, Leybourne en Mills of van Jackson. De verschillen tussen de uitkomsten worden duidelijk uit tabel 2. Harleys cijfers (die geen complete reeks vormen) zijn tot 1800 terug te vinden in de reeks van Crafts, Leybourne en Mills (CLM). Daarna gebruiken dezen de ongecorrigeerde Hoffmann-reeks, om vanaf 1855 op die van Feinstein over te gaan. Voor de tabel is de periodisering gebruikt van Deane en Cole.

Opvallend is dat de groei van de industriële productie vóór 1760 in elke reeks gemiddeld per jaar tussen de 0,6 en 0,8% bedraagt. De discussie gaat over de periode daarna, vooral over de jaren 1780-1815. De cijfers van Deane en Cole respectievelijk Hoffmann lijken verdrongen, maar de reeksen die zij voor individuele bedrijfstakken hebben gereconstrueerd doen nog steeds dienst. Harleys cijfers (en daarmee de CLMreeks) grijpen terug op cijfers van Hoffmann, die van Crafts en Jackson op Deane en Cole. Hoe die deelreeksen zijn ontstaan, moge blijken uit de wijze waarop Deane en Cole de productie van de wolindustrie hebben gereconstrueerd. Ze zijn begonnen met het aantal schapen te schatten op basis van verspreide gegevens. Aan de hand van die schatting werd de wolproductie geschat, die aan de hand van prijscouranten in een waardecijfer werd omgezet. De zo geschatte input van ruwe grondstoffen werd daarop de basis voor een productiecijfer van de wolindustrie. Na op zo'n wijze voor een groot aantal bedrijfstakken de productie te hebben geschat, was het grootste probleem nog niet eens aangevat: hoe aggregeert men de zo berekende cijfers tot een nationaal productie- of nationaal inkomenscijfer? Hoe dat is gedaan blijft vaak onduidelijk. Hoffmann geeft toe dat '...it might be argued that isolated statistics of the value of gross output are not reliable enough to serve as a basis for the calculation of the value of net output...', maar legt vervolgens dit probleem naast zich neer. Hij gebruikt wegingsfactoren gebaseerd op verspreide gegevens en op Amerikaanse statistiek. Bovendien gebruikt hij voor perioden van tientallen jaren dezelfde weging. Het feit dat als basis voor de weging steeds een jaar in het midden van de periode dienst doet, betekent voor groei-industrieën dat ze in het begin van een periode te zwaar en aan het eind te licht worden mee gewogen. Deane en Cole verleggen hun basisjaar vaker, maar hun wegingscriteria zijn niet beter dan die van Hoffmann. De mate waarin de produkten van een bedrijfstak werden geëxporteerd, heeft in sterke mate hun gewicht in de industriële

productie volgens Deane

Tabel 2: Groei van de industriële productie in Groot-Brittannië. Gemiddelde jaarlijkse groei in procenten

Periode	Hoffmann	Deane & Cole	Feinstein	Crafts	Crafts	CLM	Jackson
1700-60	0,7	(1,0)	-	0,7	(0,7)	0,8	-
1760-80	1,3	(0,5)	-	1,5	(1,1)	1,0	1,3
1780-01	3,8	(3,4)	-	2,1	(1,8)	1,6	2,1
1801-11	2,8	1,4	-	3,0	(4,0)	2,8	2,7
1811-21	1,9	4,1	-			1,9	1,9
1821-31	4,2	2,3	-	-	-	4,2	4,1
1831-41	3,5	2,9	-	-	-	3,5	-
1841-51	3,0	1,4	-	-	-	3,1	-
1851-61	3,3	3,1	-	-	-	3,4	-
1861-71	3,0	3,7	3,2	-	-	3,2	-
1871-81	2,0	1,3	2,1	-	-	2,1	-
1881-91	1,5	2,3	1,8	-	-	1,8	-
1891-01	2,1	2,9	2,3	-	-	2,3	-

(Tussen haakjes: inclusief handel)

Bronnen: Hoffmann 1965; Deane/Cole 1969; Feinstein 1972; Crafts 1985; Crafts/Leybourne/Mills 1989; Jackson 1992

en Cole bepaald. Vandaar dat in hun cijfers de industriële groei een sprong maakt na 1780 als de concurrentie door de Europese oorlogen van de zeeën wordt verdreven. Daarbij komt dat Hoffmann noch Deane en Cole er in geslaagd zijn reeksen voor alle bedrijfstakken samen te stellen. Wel hebben ze cijfers voor alle groeisectoren. Daar ze impliciet veronderstellen dat de groei in de niet opgenomen sectoren gemiddeld gelijk is aan die van de opgenomen sectoren, wegen de groeisectoren te zwaar mee. In Frankrijk is het reconstrueren van de deelreeksen vaak nog moeilijker dan in Engeland. Zelfs gegevens over de verbruikte grondstoffen ontbreken in vele gevallen. Belangrijke bedrijfstakken als de papier-, de hout- of de lederwarenindustrie ontbreken in alle reeksen. Ook de wijze waarop Crouzet of Markovitch hun wegingsfactoren hebben berekend is onduidelijk. Wel is duidelijk dat schattingen op basis van de bruto productiecijfers een belangrijke rol spelen. Lévy-Leboyer en Bourguignon doen heel kritisch over hun voorgangers, maar gaan uit van dezelfde bronnen, baseren zich goeddeels op grondstoffenverbruik en aggregeren met geschatte wegingsfactoren zonder dat helder wordt waarop die zijn gebaseerd.

Het zou onjuist zijn te denken dat recentere cijfers betrouwbaarder zijn. Harley, die Deane en Cole verwijt dat zij de groeisectoren te sterk meewegen, weegt zelf aan de hand van de arbeidsinput volgens de census van 1841. Voor de jaren 1815 en 1770 rekt hij terug door de weging aan te passen aan de groei van het ruwe productiecijfer. Op zich is de census al omstreden, maar bovendien wordt verondersteld dat de arbeidsproductiviteit in elke sector gelijk is. Jackson weet aan te tonen dat de katoenindustrie in het industriële productiecijfer van Harley tot 1815 maar voor 1% meetelt. De groei in de industrie bleef daardoor tot Waterloo minder dan 1,5% gemiddeld per jaar. Daarna zet deze sprongsgewijs in. Geconcludeerd kan worden dat bedrijfstakgewijze schattingen van de ruwe productie van Deane en Cole of Hoffmann nog steeds de basis vormen voor de berekeningen van het industrieel productiecijfer. De wegingsfactoren worden op telkens andere gronden gekozen, maar harde criteria daarvoor ontbreken.

Bij nationaal inkomenscijfers speelt het aggregatieprobleem nog eens extra. Aan het industriële productie moet een cijfer betreffende de landbouw en de dienstensector worden toegevoegd. Opnieuw stuit men op het probleem hoe de groei van landbouw, industrie en diensten ten opzichte van elkaar moeten worden gewogen. Crafts maakt daartoe gebruik van de door Lindert en Williamson gecorrigeerde beroepsstatistieken. Niet alleen moet hij daartoe hun foutmarge van 60% negeren, maar bovendien wijst Hoppit terecht op de problemen die kleven aan deze cijfers doordat vrouwen en kinderen ontbreken. Ook komt in beroepsstatistieken het gemengde karakter van de achttiende eeuwse arbeid niet uit de verf. Een boer die 's avonds en 's winters als wever werkt, staat óf als boer óf als wever te boek, nooit als deeltijdwerker in beide sectoren. Tenslotte gaat de idee dat de hoeveelheid arbeid iets zegt over de produktieverhoudingen uit van de veronderstelling dat het verschil in arbeidsproductiviteit tussen de bedrijfstakken niet groot was. Vrij algemeen is de opvatting dat de

stroom arbeid die de landbouw ten gunste van de industrie verliet, de sector opzocht met de hoogste produktiviteit, hetgeen tot groei per hoofd leidde.

3. Het aggregatieprobleem

Aggregatie blijft een probleem. De laatste jaren is de continuïteit in de historiografie centraal komen te staan. De idee dat er een plotselinge sprong in groei en ontwikkeling in de late achttiende eeuw heeft plaatsgevonden is verdwenen. Gegeven de gebrekkige wijze waarop de verantwoording van de weging plaatsvindt, lijkt het erop dat de indruk die de auteur heeft van de groei, de keuze voor de wegingsfactoren beïnvloedt. Zo bepaalt het beeld van de groei de cijfers eerder dan dat de cijfers het beeld van de groei bepalen. Recente reeksen vertonen nauwelijks nog een omslag in de late achttiende eeuw. Het is mogelijk dat er inderdaad geen omslag is geweest, maar om dat aan te tonen is er meer nodig dan het telkens opnieuw doorrekenen van dezelfde deelreeksen met telkens andere, maar steeds op onduidelijke wijze verkregen wegingsfactoren. Zowel in Frankrijk als in Engeland dient er begonnen te worden met het opnieuw en systematisch nazoeken van bedrijfs- en overheidsarchieven naar gegevens over zowel produktie als inkomens en bestedingen. Alleen nieuwe, systematisch verzamelde basisgegevens en een complete set nationale rekeningen maken het mogelijk meer betrouwbare reeksen samen te stellen. Dan kunnen ook bestedingen en produktie- en inkomenscijfers vergeleken en aan elkaar worden getoetst. Wat thans in de Britse historiografie gebeurt, het telkens opnieuw ordenen van telkens dezelfde weinig betrouwbare reeksen op grond van telkens andere, maar steeds op onduidelijke criteria gebaseerde wegingsfactoren, heeft geen zin. Bovendien blijkt telkens weer dat, hoeveel waarschuwingen een auteur ook zet bij zijn cijfers en hoe hoog de foutmarges ook zijn, de volgende auteur (of zelfs dezelfde auteur in een volgend artikel) als er cijfers nodig zijn om een econometrisch model te vullen, al deze nuances opzij schuift. De normale bronnenkritiek die elke historicus eigen moet zijn, blijkt bij kwantitatief materiaal al te vaak te worden vergeten.

4. Lokaal, regionaal, nationaal

Voor Frankrijk en menig ander continentaal land komt daar nog een probleem bij. In de late achttiende eeuw ontwikkelde Engeland zich tot een markteconomie, waar zowel de produktie als de vraag gericht was op de markt. Arbeidsverdeling en regionale specialisatie kenmerkten de economie, die zodanig was geïntegreerd dat er van een zekere eenheid sprake was. In Frankrijk bleven grote gebieden goeddeels autarkisch. Vele boeren produceerden nog voor eigen consumptie. Graan werd overal zelf verbouwd, ook indien het betrokken gebied daar niet geschikt voor was. Transportmiddelen waren iets verder van de kust gebrekkig en de marktgerichtheid gering. Zelfs de industriële produktie voor eigen consumptie viel in de eerste helft van de negentiende eeuw niet geheel te verwaarlozen. Van economische eenheid was geen sprake. Lévy-Leboyer en Bourguignon vermelden lokale hongersterfte tot in de jaren vijftig van de negentiende eeuw. Pas het spoor zou het isolement doorbreken. Indien de nationale produktie of het nationaal inkomen van zo'n economie wordt berekend, creëert men op papier een eenheid die in de werkelijkheid nooit heeft bestaan. Men telt de produktiecijfers van een aantal los naast elkaar staande, lokale economieën bij elkaar op. Bovendien moet een marktwaarde worden gegeven aan een deel van de produktie dat nooit een markt heeft gevonden. Natuurlijk bestaan er in Frankrijk prijzen voor graan en natuurlijk kan men zo een waarde geven aan dat deel van de produktie dat nooit op de markt kwam, maar het is de vraag of men daarmee, indien slechts een klein deel van de produktie werd verhandeld, niet een volstrekt kunstmatige waarde toekent aan de op de eigen consumptie gerichte produktie. Het creëert een beeld als ware de economie uiterst inefficiënt. Uiteraard werden er bepaalde soorten voedsel in streken geproduceerd die daar bij een betere integratie en arbeidsverdeling niet het meest geschikt voor waren, maar het was de enige manier om te overleven. In die zin was deze produktie wel degelijk efficiënt. Dat de overgang naar een ander type, meer marktgerichte economie, waardoor ook de nationale economie een zekere eenheid ging vertonen, (in Frankrijk pas door de spoorwegaanleg tijdens het Tweede Keizerrijk) het opeens zinvol maakt nationale produktie-, consumptie- respectievelijk inkomenscijfers samen te stellen, maakt de verleiding groot dit ook voor eerdere perioden te doen. De sprong in de produktie wordt dan mooi in beeld gebracht. Meer waarde dan een achtergrond waartegen men de latere cijfers kan laten uitkomen, mag aan de cijfers over die vroege perioden echter niet worden gehecht. Het nationale rekeningenmodel is een hulpmiddel om snel een eerste indicatie te geven van een economie die aan een aantal voorwaarden moet voldoen. In de eerste plaats moet zij een zekere eenheid vertonen, opdat men geen schijngestalte creëert. In de tweede plaats moet er een verregaande marktgerichtheid bestaan. Kortom, het rekeningschema kan een nuttig hulpmiddel zijn voor het beschrijven van relatief moderne economieën.

Zelfs indien aan deze criteria is voldaan, blijft het probleem van de reconstructie van betrouwbare

cijfers groot. Het nationale rekeningenschema kan daarbij een nuttig hulpmiddel zijn. Helaas wordt te vaak alleen de produktie bekeken en worden te vaak op zwak basismateriaal gebaseerde deelreeksen op onduidelijke wijze geaggregeerd. Het invullen van het schema vereist een grootschalig onderzoeksproject dat groeit met de omvang van het betrokken land. Toch vallen alleen door zulke projecten cijfers waar enigszins op vertrouwd kan worden boven water te krijgen. Het zou wellicht beter zijn indien ook in Groot-Brittannië en Frankrijk daar de beschikbare energie in werd geïnvesteerd, in plaats van in telkens nieuwe cijfers die niets anders kunnen zijn dan het zoveelste balletje dat wordt opgeworpen. Zulke cijfers gaan een eigen leven leiden en veroorzaken slechts verwarring. Het lijkt beter de cijfers die in Frankrijk en Groot-Brittannië tot nu toe zijn gereconstrueerd, in ieder geval die voor de eerste helft van de negentiende eeuw, maar te vergeten.

C. Graeme Snooks' `bruto gemeenschapsinkomen' van de `totale economie': een alternatief voor de traditionele nationale rekeningen?

Naar aanleiding van:

G. Snooks, Portrait of the family within the total economy. A study in longrun dynamics, Australia 1788-1990 (Cambridge University Press: Cambridge 1994) xv + 311 p. ISBN 0521452031

*door Peter Scholliers
NFWO - VUB, Brussel*

Graeme Snooks, professor in de economische geschiedenis aan de Australian National University, heeft een boek geschreven over het probleem van de bijdrage tot de nationale boekhouding van de dienstmeid die huwt met de baas des huizes. Huishoudelijke arbeid van gezinsleden genereert geen geld en bijgevolg houdt de nationale boekhouding geen rekening met de huishoudelijke arbeid van de ex-dienstmeid. Snooks ziet niet graag dat het nationaal inkomen vermindert door zo'n huwelijk en verrekent de huishoudelijke arbeid van de kersverse echtgenote, samen met de arbeid van alle huisvrouwen en -mannen, door in de nationale boekhouding. Daarmee komt hij tegemoet aan één van de kritieken op de traditionele methode van de nationale rekeningen. Hoe hij tewerk gaat, wordt hier beknopt en kritisch voorgesteld.

1. Over het boek

Sedert de vroege jaren 1980 poogt Snooks het economisch belang van huishoudelijke arbeid duidelijk te maken aan economische historici en economen. Sociale historici zijn daar al langer van overtuigd (Daru/Lakmaker 1993). Hij gewaagt van de forgotten economy die niet alleen bestaat uit koken, wassen of kleding herstellen, maar ook uit opvoeden, meubels maken of groente kweken. Hij presenteert thans een synthese van zijn onderzoek dat zich inlaat met de Australische economie tussen 1788 en 1990, waar de forgotten economy mogelijk een grotere rol speelde dan in de meer verstedelijkte of geïndustrialiseerde staten van Europa. Hij herschrijft de geschiedenis van dit land en daagt de gevestigde, internationale economische historiografie en de nationale-rekeningen becijferers uit met nieuwe visies en methoden.

Snooks gaat er van uit dat de echte economische ontwikkeling van een land wordt geschaagd door twee gelijkwaardige sectoren: de huishoudelijke sector die zorgt voor economische expansie, de stijging van het aantal gezinnen met een vast inkomenspeil, en de privé- en publieke marktsectoren die zorgen voor economische groei, de stijging van het inkomen per gezin. De huishoudelijke sector vormt de basis van de economie, waar beslist wordt wie waar zal werken, wie wat investeert, wie wat consumeert, terwijl de marktsector de motor van groei is, waar kapitaal en technologie worden geaccumuleerd en schaalvergroting mogelijk is. Snooks stelt een nieuw concept voor om zijn visie op de economische ontwikkeling van een land te omschrijven. Hij suggereert overigens meerdere nieuwe concepten, in die mate dat een glossarium van vijf pagina's het boek afrondt. Hij heeft het over de Total Economy (de hoofdletters zijn van Snooks) die de huishoudelijke arbeid en de marktgerichte arbeid omvat.

Om de Total Economy te meten heeft Snooks nood aan een nieuwe meter. Omdat het BNP slechts één deel van de economie beschouwt, namelijk het gedeelte dat via de markt loopt, introduceert hij het `bruto gemeenschapsinkomen' (gross community income of GCI) dat de som is van het inkomen verkregen uit de marktsector, dat wil zeggen het traditionele bruto nationaal inkomen, en uit de huishoudelijke sector. Wat dit laatste betreft, is de bijdrage van kapitaal, grond en andere inkomens van de gezinnen relatief eenvoudig te kennen.

Hét probleem is natuurlijk de verrekening van de huishoudelijke arbeid in monetaire termen. Als huishoudelijke arbeid beschouwt Snooks het voltijds en deeltijds werk van vrouwen, mannen en kinderen in het huishouden, dat via de markt zou kunnen gebeuren maar dat toch niet doet. Snooks heeft het over de marketable labour. Om die arbeid te meten, werkt hij in vier stadia. Eerst onderzoekt hij de evolutie van het aantal gezinnen in Australië; dan schat hij het jaarlijks aantal mannen en vrouwen met voltijds en deeltijds werk in de huishoudelijke sector. Hij neemt aan dat vrouwen meestal voltijds en mannen meestal deeltijds in huis werken, de eersten met eerder lichte taken, zoals zorgen voor de maaltijden, de anderen met iets zwaardere taken, zoals onderhoud van het dak. Vervolgens schat hij het aantal uren per jaar dat deze vol- en deeltijdse huisvrouwen en -mannen presteren. En tenslotte kent hij aan deze arbeid een geldwaarde toe.

Hij kiest daarbij uit drie mogelijkheden: het gemiddeld uurloon van algemeen professioneel dienstpersoneel; het uurloon van gespecialiseerd professioneel dienstpersoneel; het algemeen gemiddeld uurloon van alle loontrekkende mannen en vrouwen. Snooks kiest voor dat laatste omdat hij aanneemt dat rationele individuen hun keuze tussen huishoudelijke arbeid en marktarbeid laten afhangen van de waarde die zij aan een uur huisarbeid toekennen in verhouding tot het loon voor een uur marktarbeid (de zogenaamde opportunity cost). Het totaal aantal voltijds gepresteerde uren huisarbeid, in hoofdzaak verricht door vrouwen, wordt vermeerderd met het gemiddeld loon van vrouwelijke loontrekkenden, terwijl het totaal aantal deeltijds gepresteerde uren huisarbeid, in hoofdzaak verricht door mannen, wordt vermeerderd met het gemiddeld loon van mannelijke loontrekkenden. Zo bekomt de auteur jaarlijkse statistieken van de monetaire waarde van de huishoudelijke arbeid en uiteindelijk ook van de totale waarde van de huishoudelijke sector in Australië tussen 1788 en 1990. Een hele krachttoer.

De nieuwe methode leidt tot indrukwekkende resultaten en tot een vernieuwde visie op de evolutie van de Australische economie. De huishoudelijke sector zorgt voor niet minder dan 36 percent van het bruto gemeenschapsinkomen tijdens de periode 1860-1990. Op lange termijn groeien de huishoudelijke sector en de marktsector even sterk (+5,47 % per jaar), maar beide economieën ontwikkelen zich niet volgens een zelfde ritme. De huishoudelijke sector blijkt vooral te groeien wanneer de marktsector een depressie kent. De huishoudelijke sector vormt een vangnet tijdens de economische depressies van de jaren 1840, 1890 en 1930. Snooks' onderzoek heeft gevolgen voor de beoordeling van de evolutie van de levensstandaard. Van 1800 tot 1990 verschilt de groei van het BNP per capita nagenoeg niet van de groei van het GCI per capita (respectievelijk +1,18 en +1,10 % per jaar), maar er zijn verschillen binnen deze periode. Belangrijker lijkt hem nochtans de evaluatie van de levensstandaard op basis van het gezin. Zo het reële bruto gemeenschapsinkomen per gezin wordt vergeleken met het reële bruto nationaal produkt per hoofd, dan blijkt dat het eerste stijgt met 0,43 percent per jaar, het tweede met 1,18%. Verschillen zijn nog scherper tijdens de eerste helft van de 19e eeuw (respectievelijk -0,71 en +0,54%) en tijdens de grote depressie tussen de jaren 1880 en 1940 (respectievelijk -0,24 en +0,11%).

Snooks onderzoekt de factoren die de ontwikkeling van de huishoudelijke economie kunnen verklaren. Voor 1860 is de groei van het aantal gezinnen belangrijk en na 1900 speelt de produktiviteit van huishoudelijke arbeid de doorslaggevende rol. Hij benadrukt sterk dat de Total Economy zeker geen duale economie is, maar one unified economy. De nauwe relatie tussen marktarbeid en huishoudelijke arbeid blijkt uit de wisselende participatie van vrouwen aan de markteconomie. Voor 1800 hebben mannen en vrouwen nagenoeg dezelfde taken: zij werken deeltijds in de markteconomie en in de huishoudelijke economie. De industriële revolutie houdt de vrouw aan de haard en stuurt de man naar de fabriek. Dat verandert na 1900 en vooral na 1950. De gewijzigde verhouding tussen het loon van mannen en vrouwen, aanvankelijk ten voordele van mannen maar later van vrouwen, verklaart de wisselende marktarbeid van vrouwen. Er worden nog andere factoren omtrent arbeid en inkomen aangesneden zoals de aard en de waarde van de huishoudapparatuur of de gemiddelde omvang van het Australisch gezin. Het is echter niet de bedoeling dat alles hier te bespreken. Belangrijker is thans enkele kritische bedenkingen te geven omtrent Snooks' voorgestelde methodologische innovaties met betrekking tot de nationale boekhouding, waarbij ik zijn visie omtrent het belang van de huishoudelijke arbeid in de economie ongemoeid laat.

2. Vier kritische punten

Mij lijken vier punten het vermelden waard. Snooks berekent het aantal voltijds en deeltijds huishoudelijke arbeiders tussen 1788 en 1990: voorwaar, een hele klus. Ik heb daar bedenkingen bij die ik wil illustreren met twee voorbeelden. Snooks ziet een direct verband tussen economische crises en toename van de huishoudelijke sector: werklozen zouden meer functies in de huiselijke economie opnemen (31). Nochtans tonen (Europese) enquêtes uit de jaren 1930 aan dat die arbeid beperkt is. Ook stelt hij huishoudelijke arbeid van buitenshuis werkende vrouwen gelijk aan het aantal uren die een

buitenshuis werkende vrouw in de marktsector presteert : letterlijk een dubbele dagtaak. Nochtans bewijzen heel wat (Europese) bronnen uit de negentiende en twintigste eeuw dat buitenshuis werkende vrouwen vaak worden geholpen door echtgenoten, inwonenden, burens en zeker kinderen. Snooks gaat te snel voorbij aan de aard en de hoeveelheid huishoudelijke arbeid van elk gezinlid, wat implicaties heeft voor zijn raming van het aantal vol- en deeltijdse huisvrouwen en -mannen. Literaire bronnen voor de negentiende eeuw en sociale enquêtes voor de twintigste eeuw zouden meer inzicht kunnen brengen in wie wat in het huishouden deed.

Een tweede punt gaat dieper in op de raming van de duur van de huishoudelijke arbeid per week. De werkweek van primary household workers wordt gelijk gesteld met de duur van een werkweek in de marktsector (189). Kan dit zo maar? Bekijkt men de evolutie van de produktiviteit van de arbeid in beide sectoren (29), dan komen heel wat verschillen aan het licht. Deze verschillen beïnvloeden zonder twijfel de duur van de werkweek in beide sectoren. Bovendien gelden er in een huishouden andere regels met betrekking tot de arbeid, zoals de eigen beschikking over de tijd, de relatieve tevredenheid over het bekomen resultaat en de finaliteit van de arbeid. In een fabriek kan er eindeloos worden geproduceerd maar in een keuken wordt een beperkt aantal maaltijden bereid. En bijgevolg gelden er andere regels met betrekking tot de werkduur. Ik kom nog terug op het eigen karakter van huishoudelijke arbeid. Moet dat niet in rekening worden gebracht bij de schatting van de werkduur van huishoudelijke arbeid? Meerdere bronnen, zoals (auto)biografieën en enquêtes, zouden inzicht kunnen brengen in de lengte van de werkweek in het huishouden.

Een derde punt betreft het gebruik van de opportunity cost om de huishoudelijke arbeid in monetaire termen te vertalen. Gaat het hier echt om een betere maatstaf dan het uurloon van professioneel, al dan niet gespecialiseerd dienstpersoneel? Snooks verantwoordt zijn keuze door zijn veronderstelling dat loonsveranderingen van marktarbeid de gezinnen doen kiezen tussen meer of minder huishoudelijke arbeid, marktarbeid of vrije tijd. Dit veronderstelt wel een bijzonder rationele en onafhankelijke houding van de gezinnen. Ik twijfel daaraan (niet alleen op basis van eigen ervaringen, maar bijvoorbeeld ook op basis van de lange en dwingende werkduur in negentiende eeuwse fabrieken). Afgezien daarvan stelt zich het probleem of huishoudelijke arbeid met dezelfde visie gevat kan worden als marktarbeid. Gaat het immers niet om volslagen verschillende arbeid? Als een vader zijn dochtertje van twee een uur lang in het oog houdt, moet zijn arbeid dan verrekend worden als gelijkwaardig aan één uurloon van de gemiddelde loonarbeidster? Als een vrouw deuren schildert, moet zij dan 'betaald' worden met het loon van de gemiddelde arbeider? Is alle huishoudelijke arbeid tussen vrouwen- en mannenjobs te verdelen en bijgevolg met vrouwen- en mannenlonen gelijk te stellen? En hoe wordt de arbeid verrekend van een jongetje dat de kachel brandende houdt?

Lonen van loonarbeiders beantwoorden aan specifieke omstandigheden die niet terug te vinden zijn in huishoudelijke arbeid: loonarbeid wordt bepaald door produktiviteit, doorgedreven specialisatie, scholingsgraad, arbeidsmarkt, loonpolitiek van de werkgever, stakingen, collectieve arbeidsovereenkomsten, staatsbemoeienis etcetera. Geen van deze factoren is terug te vinden in de huishoudelijke arbeid, tenzij misschien de scholingsgraad en de staking, of althans één of andere vorm van protest. Ik begrijp Snooks' uitgangspunt om de opportunity cost en derhalve het gemiddeld loon te gebruiken, hoewel ik, zoals gezegd, twijfel aan de rationele en vrije keuze van de gezinnen, maar ik meen dat dit zou kunnen leiden tot overwaardering van de huishoudelijke arbeid. Het is misschien nodig om een onafhankelijke en nieuwe monetaire interpretatie van huishoudelijke arbeid te zoeken. Dat geldt mijns inziens zelfs zo gezinnen rekening zouden houden met de waarde van hun arbeid in de marktsector en de daarop gesteunde verdeling van hun tijdsgebruik. Zo'n meter, de 'beloning' voor de reproductie van de arbeidskracht, zou bijvoorbeeld kunnen bestaan uit een gewogen gemiddelde op basis van het tijdsgebruik voor huishoudelijk werk van lonen van gespecialiseerde en ongeschoolde loonarbeid in de dienstensector. Tenzij wordt gedacht aan een meter die weinig uitstaans heeft met loonarbeid, zoiets als huishoudgeld voor de thuisblijvende ouder of het bestaansminimum. In deze voorbeelden zou het loon van huishoudelijke arbeid minder en trager fluctueren dan het gemiddelde loon van marktarbeid. Dit zou ernstige implicaties kunnen hebben voor de raming van de waarde van de huishoudelijke arbeid.

Het vierde punt sluit daarbij aan en betreft de marketability van huishoudelijke diensten. In theorie kan alle huishoudelijke arbeid via de markt lopen: eten kan in restaurants, boodschappen kunnen aan huis worden gebracht en ramen kunnen worden gelapt door professioneel personeel. Alleen, in de praktijk is dat niet zo eenvoudig. Stel dat ik baal van schoenen poetsen: dat werkje kan worden geklaard door een professionele (en waarom niet: illegaal werkende) man of vrouw die voor een half uur werk een loon krijgt dat lager is dan het mijne. Economisch gesproken, zou ik het poetsen aan een ander laten. Er is echter geen haar op mijn hoofd dat eraan denkt daarvoor een professionele kracht bij mij

thuis te vragen of met mijn schoenen naar een poetser te gaan. Ik poets de schoenen zelf wel, of natuurlijk helemaal niet. Mijn punt is dat huishoudelijke arbeid een eigen karakter en logica heeft, waar markt wetten niet gelden, of althans niet altijd. Ik zou bijvoorbeeld de schoenen kunnen poetsen omdat mijn partner me dat op een lieve manier heeft gevraagd. Dit alles pleit nogmaals voor het ontwerpen van een eigen waardemeter van de huishoudelijke arbeid.

Een bijkomende commentaar betreft de betrouwbaarheid en de representativiteit van de gebruikte market wage rates voor mannen en vrouwen. Bijvoorbeeld, voor 1861 bevatten deze vooral lonen van bouwvakarbeiders. Kennen deze echter niet een bijzonder specifiek verloop (lange stagnerende perioden)? Is het niet nodig lonen van landarbeiders op te nemen?

3. Besluit

Snooks' pogingen om de huishoudelijke arbeid in het verleden te kwantificeren en te evalueren verdienen veel lof. Hij raakt menig aspect aan van de geschiedenis van arbeid, gezin, markteconomie en loonevolutie: een mooie mengeling van sociale en economische geschiedenis. Zijn doel is bereikt: het boek verschaft nieuwe inzichten en geeft aanleiding tot reflectie over concepten en vooral methoden. Mijn hier geformuleerde vragen en commentaren steunen misschien op een te vlugge lectuur van het boek. Zo zij toch zinvol zijn, zouden zij bovendien enkel kunnen leiden tot overdreven fine tuning van de resultaten. Nochtans blijf ik met methodologische bezwaren zitten. Voor cruciale onderdelen van de methode, bouwt het boek al te vaak op weinig of niet onderbouwde estimates, assumptions, inter- en extrapolaties, wat de hele constructie wankel maakt.

Dit neemt niet weg dat zo Snooks' visie voldoende enthousiaste 'volgelingen' vindt en zo zijn methode verfijnd of beter onderbouwd wordt, het beeld van de economische ontwikkeling van de wereld vanaf 1800 er wel 'ns volkomen anders zou kunnen uitzien binnen tien jaar, net als de hedendaagse nationale boekhouding. Wordt zonder twijfel vervolgd.

D. Historische nationale rekeningen: enkel een verzameling droge cijferreeksen?

door Erik Buyst

Centrum voor Economische Studiën, KU Leuven

Het afgelopen decennium is de belangstelling voor historische nationale rekeningen (HNR) in de Lage Landen sterk toegenomen. Zowel in Nederland als in België werden omstreeks het midden van de jaren tachtig onderzoeksgroepen opgericht om de verschillende deelcomponenten van de nationale boekhouding te reconstrueren. De interesse voor HNR was zeker geen alleenstaand Benelux-fenomeen, maar paste in een brede internationale onderzoeksinspanning. Voor een recent overzicht van het HNR-onderzoek in meer dan een dozijn Europese landen kan men terecht bij het themanummer dat The Scandinavian Economic History Review dit jaar aan deze problematiek wijdde. Hoe kunnen wij de grote internationale belangstelling voor HNR verklaren? In de eerste plaats biedt het concept de mogelijkheid om cijfermateriaal van zeer verscheiden aard en oorsprong samen te brengen in een coherent boekhoudkundig geheel. Statistisch materiaal dat voorheen slechts in zeer verspreide vorm beschikbaar was, wordt in een HNR-systeem samengebracht, geordend en gehomogeniseerd. Meer nog, tijdens de reconstructie van HNR stootte men dikwijls op belangrijke lacunes in de bestaande statistische informatie. Dit vormde het startsein om tot uitgebreid origineel (archief)onderzoek over te gaan. Op deze manier werden heel wat 'witte vlekken' in onze kennis opgeruimd. In de Belgische situatie leidde het HNR-project bijvoorbeeld tot baanbrekend onderzoek inzake de reconstructie van het inkomen uit vermogen. Verder heeft een HNR-benadering als voordeel dat macro-economische grootheden, zoals begrotingstekort, deficit op de handelbalans en dergelijke kunnen worden afgemeten tegenover de draagkracht van een economie. Voorheen zwierven deze cijfers bij gebrek aan ijkpunt nogal in het ijle, waardoor ze moeilijk te interpreteren waren.

De betekenis van HNR gaat natuurlijk verder dan alleen maar een databank. Het raamwerk is zo geconcipieerd dat meteen een gedetailleerde statistische beschrijving wordt gegeven van het verloop van 'slands productie, inkomen en bestedingen in een bepaalde periode. Daardoor vormt de nationale boekhouding het instrument bij uitstek om structuurveranderingen in een economie diepgaand te analyseren. Zo kan worden nagegaan welke sectoren de drijvende kracht waren bij de transformatie van een overwegend agrarische economie naar achtereenvolgens een industriële en een post-industriële samenleving. De berekening van het BNP vanuit drie in principe onafhankelijke invalshoeken laat bovendien ook toe de betrouwbaarheid van verschillende bronnen tegen elkaar af te wegen. De

onderregistratie bij fiscale statistieken bijvoorbeeld bleek in België groter dan verwacht.

Een derde belangrijk voordeel van een HNR-aanpak is dat internationaal aanvaarde conventies worden gehanteerd, wat de vergelijkbaarheid van het gepresenteerde cijfermateriaal met dat van andere economieën sterk bevordert. Daardoor wordt het bijvoorbeeld mogelijk de groeiprestatie van een land in een bepaalde periode vanuit een internationale context te evalueren en op zoek te gaan naar de oorzaken van een opvallend trage of snelle groei.

Naast deze eerder praktische voordelen kreeg het HNR-onderzoek de laatste jaren ook een stevig duwtje in de rug vanuit de economische wetenschap. De recente ontwikkeling van de zogenaamde 'nieuwe groeitheorie' deed de nood aan gedesaggregeerde lange-termijn databanken sterk toenemen om de verworven inzichten te kunnen toetsen.

HNR vormen niet alleen een buitengewoon interessant analyse-instrument, zij dwingen ook op expliciete wijze tot reflectie over de manier waarop de verschillende cijferreeksen tot stand kwamen en wat precies werd gemeten. Bij de reconstructie van HNR moet systematisch elke cijferreeks worden geconfronteerd met de conceptuele en methodologische vereisten van de nationale boekhouding. Deze oefening heeft aanleiding gegeven tot de correctie van belangrijke misvattingen over de Belgische economie. Wat de buitenlandse handel bijvoorbeeld betreft, heeft de traditionele historiografie decennia lang volgehouden dat de Belgisch-Luxemburgse Economische Unie (BLEU) tijdens het Interbellum steeds een aanzienlijk tekort boekte op de handelsbalans (Baudhuin 1946: 444-445; Mommen 1994: 1-3). Uit het HNR-onderzoek is echter gebleken dat import en export in de officiële statistieken op een verschillende manier werden gewaardeerd. Na rechtzetting bleek de BLEU-handelsbalans vanaf de late jaren twintig doorgaans een beperkt overschot te noteren. In het debat over de oorzaken van de devaluatie van de Belgische frank in maart 1935 is dat een cruciaal gegeven. Aangezien de externe positie geen moeilijkheden opleverde, vormden binnenlandse problemen de directe aanleiding tot de devaluatie.

Ook voor de politieke geschiedschrijving kan een HNR-benadering tot nieuwe inzichten leiden. De boutade 'le budget c'est toute la politique' indachtig zoomen wij in op de publieke financiën. De reconstructie van het begrotingsbeleid van de Belgische staat is geen eenvoudige zaak. Geregeld worden uitgavenposten van de ene categorie naar de andere overgeheveld, zodat het bijzonder moeilijk is een algemeen beeld te schetsen. HNR bieden een oplossing voor dit probleem omdat een coherent kader wordt aangereikt waarbij elke begrotingsrubriek aan een welbepaalde uitgavencategorie wordt toegewezen (Clement 1995). Uit deze oefening blijkt dat in de eerste helft van de jaren dertig geen deflatoire impulsen uitgingen van de uitgavenpolitiek van de Belgische regering. Van de sociale bestedingen was reeds eerder geweten dat zij met sprongen omhoog gingen. Volgens het onderzoek van Piet Clement was de overheidsconsumptie (voornamelijk salarissen en pensioenen van ambtenaren en lopende aankopen van niet-duurzame goederen en diensten) in hetzelfde bedje ziek. Uitgedrukt in procenten van het BNP ging de overheidsconsumptie haast continu de hoogte in. Nochtans gaat het hier om een uitgavensector waar de regering rechtstreeks invloed kon op uitoefenen.

Uit de analyse van de overheidsinvesteringen kwamen nog opvallender resultaten te voorschijn. In de traditionele historiografie wordt de eerste regering-Van Zeeland (1935-1936) afgeschilderd als de grote pionier van een politiek van openbare werken (Vanthemsche 1982: 346, 350). Uit het HNR-onderzoek bleek de breuk met het verleden heel wat minder brutaal was dan tot nog toe werd aangenomen. Reeds in 1933 -in volle deflatieperiode dus- werden de dotaties voor infrastructuurwerken fors opgetrokken onder andere met het oog op de bestrijding van de werkloosheid. De maatregelen die de regering-Van Zeeland nam om de economie via openbare werken opnieuw aan te zwengelen, waren in de Belgische context dus niet zo nieuw. Hij bracht ze alleen in een hogere versnelling. Deze eerder willekeurig gekozen voorbeelden illustreren dat de voordelen van een HNR-benadering niet beperkt blijven tot de analyse van economische groei. Ook in andere domeinen kan het concept heel wat relevant cijfermateriaal aanbrengen. Op deze manier kunnen zogenaamde 'feiten' uit de traditionele historiografie geverifieerd worden en eventueel bijgesteld. Het historische inzicht kan er alleen wel bij varen.

E. Over het nut en nadeel van de historische nationale rekeningen

*door Jan-Pieter Smits
Universiteit Utrecht*

In het kader van zijn analyse van het proces van 'moderne economische groei' heeft Kuznets in de jaren

vijftig en zestig uitgebreid kwantitatief onderzoek verricht, met het doel om processen van economische groei en structurele verandering te kwantificeren en te analyseren. Zijn onderzoek richtte zich vooral op de negentiende en twintigste eeuw. Sindsdien heeft de discipline van de kwantitatieve economische geschiedenis zich krachtig ontwikkeld. Zo heeft Snooks schattingen van de economische groei in Groot-Brittannië voor de periode vanaf 1066 gepresenteerd, en heeft Persson berekeningen gemaakt van de totale factor produktiviteit in de Britse landbouw in de twaalfde eeuw.

De historische nationale rekeningen vormen een aparte loot aan de stam van het kwantitatief economisch-historisch onderzoek. Uitgaande van het moderne systeem van nationale rekeningen wordt geprobeerd om het proces van economische ontwikkeling ook voor vroegere perioden te kwantificeren. Dergelijke constructies stuiten vaak op verzet. De bezwaren die tegen het opstellen van historische nationale rekeningen worden geuit lopen overigens sterk uiteen. Vaak wordt de opvatting gehuldigd dat er te weinig betrouwbaar bronnenmateriaal voor de negentiende eeuw aanwezig is om tot dergelijke cijfermatige exercities over te gaan. Verder wordt maar al te vaak verkondigd dat het begrip historische nationale rekeningen een anachronisme is: een twintigste eeuws concept wordt toegepast op een 'niet-moderne' samenleving. In deze bijdrage wil ik nagaan in hoeverre de gangbare kritiek op de historische inkomensrekening serieus moet worden genomen.

1. Concept en kwaliteit

Het concept 'nationale rekeningen' is in het Interbellum geïntroduceerd. Het systematisch opstellen van nationale inkomensreeksen is in de meeste landen echter pas na de Tweede Wereldoorlog goed op gang gekomen. In die periode gingen de Bureaus voor Statistiek in een aantal landen over tot het construeren van historische tijdreeksen: het Nederlandse CBS heeft in dit opzicht een voortrekkersrol vervuld. In de jaren vijftig en zestig vond als het ware een eerste ronde van historische nationale rekeningen plaats. In deze fase zijn vooral in Groot-Brittannië, Duitsland, de Verenigde Staten en Zweden macro-economische tijdreeksen over de lange termijn geconstrueerd.

De kwaliteit van deze cijferreeksen is uiteenlopend. De Noord-Europese cijfers (en dan met name de Zweedse) zijn van uitzonderlijk goede kwaliteit. Hier is niet alleen veel aandacht besteed aan het construeren van deugdelijke basisreeksen. Ook in methodologisch opzicht gaat het om zeer verantwoorde schattingen. Met name het werk van Krantz moet hier worden genoemd. Hij houdt zich - in inmiddels al weer de vierde generatie van de historische nationale rekeningen in Zweden - vooral bezig met vraagstukken omtrent wegingsschema's en de deflatie van de reeksen. Hierbij staat het fundamentele probleem centraal op welke manier veranderingen in de economische structuur op een zo goed mogelijke manier in de berekening van lange termijn groeicijfers kunnen worden opgenomen.

In de rest van Europa zijn de reeksen van minder hoge kwaliteit, hetgeen niet wegneemt dat vooral de Britse schattingen van Feinstein voor de periode na 1855 en -hoewel in mindere mate- de Duitse cijfers van Hoffmann goed bruikbaar zijn. Aan deze reeksen kleven echter problemen die kenmerkend zijn voor deze 'eerste generatie' van de historische nationale rekeningen. De basisreeksen voor de dienstensector zijn over het algemeen zeer zwak. Daarnaast kunnen de wegingsschema's en de deflatieprocedures sterk worden bekritiseerd. Meestal wordt gewerkt met één vast wegingsschema, over het algemeen een basisjaar aan het einde van de periode. Hierdoor wordt het effect van structurele veranderingen op economische groei in ernstige mate veronachtzaamd. Er moet echter op worden gewezen dat deze problemen op betrekkelijk eenvoudige wijze te ondervangen zijn, aangezien de meeste gegevens die nodig zijn om de gewenste herberekeningen uit te voeren, ruimschoots beschikbaar zijn.

Voor wat betreft de Franse reeksen en de Britse schattingen in de periode vóór 1855 is de situatie ernstiger. Hier worden macro-economische schattingen buiten het systeem van de nationale rekeningen om gemaakt. De berekeningen zijn daardoor moeilijk controleerbaar, en aan de kwaliteit van deze schattingen kan worden getwijfeld zoals uit Klemanns bijdrage in dit nummer ook blijkt. Bovengenoemde reeksen illustreren op duidelijke wijze de stelling die Gerschenkron ooit heeft verkondigd, namelijk dat alle uitspraken over economische groei buiten het systeem van de nationale rekeningen om, niets meer of minder zijn dan oncontroleerbare empirische generalisaties. Juist wanneer er onduidelijkheid bestaat over de kwaliteit van de bronnen, of wanneer er weinig bronnenmateriaal voor handen is, verdient de toepassing van het rekenmodel van de nationale rekeningen de voorkeur. Aangezien het nationaal inkomen via drie onafhankelijke methoden, namelijk de output-, de inkomens- en de bestedingenbenadering kan worden gekwantificeerd, geeft de mate waarin de drie reeksen van elkaar verschillen in één oogopslag weer hoe groot de onzekerheidsmarges van de schattingen zijn.

Het voordeel van het hanteren van het model van de nationale rekeningen strekt echter verder. Het feit dat er volgens min of meer vaststaande regels schattingen worden gemaakt, komt de vergelijkbaarheid

van de verschillende reeksen ten goede. In het geval van de Nederlandse nationale rekeningen wordt bij de constructie van de negentiende eeuwse cijferreeksen bijvoorbeeld nauwlettend in het oog gehouden op welke wijze het CBS de inkomenscijfers voor het Interbellum heeft berekend. Momenteel worden de laatste inconsistenties tussen de schattingen voor de verschillende subperiodes weggenomen, zodat we binnen niet al te lange tijd zullen beschikken over consistente macro-economische tijdreeksen voor de periode 1800 tot heden.

Minstens zo belangrijk als de vergelijkbaarheid van de reeksen door de tijd heen, is natuurlijk de internationale vergelijkbaarheid van inkomens- en produktieniveaus. In het ICOP-project (International comparison of output prices) wordt een belangrijke inspanning verricht om de productie- en inkomensschattingen voor een groot aantal landen beter vergelijkbaar te maken. Verder wordt in het kader van een onderzoeksprogramma binnen het N.W. Posthumusinstituut door Van Ark gestreefd naar een grotere vergelijkbaarheid van historische nationale inkomensschattingen in de verschillende landen. Tevens wordt er door internationale specialisten op dit onderzoeksterrein al enige tijd gesproken over de mogelijkheid om te komen tot een standaardisering van de schattingsprocedures. Problemen met betrekking tot wegingsschema's, deflatieprocedures en het opstellen van betere outputreeksen voor de dienstensector staan hoog op de onderzoeksagenda.

2. De bezwaren

Dit betoog begint onderhand wel erg optimistisch van toonzetting te worden. Het is dan ook de hoogste tijd om stil te staan bij de principiële bezwaren die tegen de toepassing van historische nationale rekeningen ingebracht kunnen worden. Het eerste punt van kritiek betreft het feit dat het concept nationaal inkomen alleen kan worden toegepast op nationaal geïntegreerde, oftewel moderne volkshuishoudingen. In zijn bijdrage aan dit dossier hangt Klemann deze visie aan, mijns inziens ten onrechte. Het systeem van de nationale rekeningen is niets meer of minder dan een boekhoudkundig model, waarin de verschillende economische transacties op een zeer overzichtelijke wijze kunnen worden gerangschikt. Aan dit rekenmodel liggen geen veronderstellingen omtrent de mate van integratie van een economie ten grondslag. Uiteraard kan wel de vraag worden gesteld of een analyse op nationaal niveau in alle gevallen even interessant is. Het is goed voorstelbaar dat in 'pre-moderne' samenlevingen de regionale context van groter belang is, terwijl in de twintigste eeuw de blik eerder op de internationale economie moet worden gericht. In beide gevallen kan de nationale inkomensrekening overigens uitkomst bieden. Er bestaat immers geen enkel bezwaar om het rekenmodel van de nationale rekeningen op andere analytische niveaus dan dat van de nationale economie toe te passen. Het is binnen de kwantitatieve economische geschiedschrijving bijvoorbeeld niet ongebruikelijk om de nationale inkomensschattingen te desaggregeren door middel van het opstellen van regionale en sectorale rekeningen.

Een tweede probleem dat meer fundamenteel is en het hart van de nationale inkomensrekening treft, behelst het vraagstuk of niet een steeds groter deel van de productie zich aan ons aandachtsveld onttrekt wanneer we de methode van de nationale inkomensrekening toepassen op 'niet-moderne' volkshuishoudingen. Aangezien in de nationale rekeningen alleen marktgerichte, gemonetariseerde activiteiten tot de productie worden gerekend, kan de vraag worden gesteld of het opstellen van een systeem van nationale rekeningen voor weinig gemonetariseerde samenlevingen wel relevant is. Het probleem van de niet-gemonetariseerde productie wordt naar mijn smaak echter maar al te vaak op het bord van de economisch-historicus gelegd. Het interessante van bovenstaande bijdrage van Cassiers is dan ook, dat zij dit probleem in meer algemene termen formuleert en ook uitdrukkelijk op de tegenwoordige tijd betreft. Juist de laatste decennia vindt immers een proces van 'demonetarisering' van veel vormen van productie plaats. Deze ontwikkeling houdt nauw verband met een verschijnsel dat in de literatuur wordt omschreven als de opkomst van de 'self service economy', een economisch systeem waarin essentiële economische activiteiten door gezinshuishoudens zelf worden verricht. Cassiers trekt op basis hiervan dan ook de conclusie dat de nationale rekeningen maar een beperkte zeggingskracht hebben.

Nu wil ik de bovengenoemde methodologische problemen zeker niet ontkennen. Cassiers richt haar kritiek echter op de 'klassieke' nationale rekeningen, een rekenmodel dat in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog is ontwikkeld. Sinds die tijd is er echter veel onderzoek gedaan naar de onvolkomenheden van dit stelsel. Alleen al in de Review of income and wealth zijn de laatste dertig jaar fundamentele discussies gevoerd over de tekortkomingen van het systeem van nationale rekeningen. Hierbij is vooral aandacht besteed aan het probleem van de niet-gemonetariseerde productie. Theoretische bespiegelingen over de aard van economische groei en produktiemeting gaan hand in hand met grensverleggend empirisch onderzoek. Zo wordt in een prachtige bundel onder de redactie van

Griliches Output measurement in the service sectors een overzicht gegeven van de wijze waarop tegenwoordig wordt geprobeerd om 'niet-marktgerichte' activiteiten zoals de overheidsproductie te kwantificeren, en dergelijke vormen van productie een betere plaats in het systeem van de nationale rekeningen te geven. Helaas hebben deze deelonderzoeken tot op heden niet geresulteerd in een fundamentele herziening van het stelsel van de nationale rekeningen. Het moderne kwantitatieve onderzoek laat echter zien dat een groot deel van de hierboven beschreven problemen binnen het systeem van de nationale rekeningen kan worden opgelost. Zo kan worden overwogen om de niet-gemonetariseerde productie een plaats binnen het systeem van nationale rekeningen te geven, in de vorm van een module 'productie van gezinshuishoudens'. Op deze wijze kan aan de door Snooks (zie voor zijn bezwaren tegen het systeem van nationale rekeningen de recensie van Scholliers in dit nummer) en Cassiers geformuleerde kritiek tegemoet worden gekomen, zonder dat dit hoeft te leiden tot het loslaten van het nationale rekeningenmodel.

3. De voordelen

Met nadruk moet worden gesteld dat het voordeel van de toepassing van de methodiek van de nationale rekeningen verder strekt dan het louter construeren van macro-economische tijdreeksen. Informatie over de ontwikkeling van het nationaal inkomen an sich is niet zo interessant is, aangezien het hier om een nogal abstract en één-dimensionaal cijfer gaat. Het aantrekkelijke van de methodiek van de nationale rekeningen is juist dat productie, inkomens en bestedingen in één geïntegreerd kader kunnen worden bestudeerd. In de zogenaamde input-outputtabellen wordt de structuur van de economie in een oogopslag op fraaie wijze weerspiegeld. Tevens worden de productie- en inkomensstromen op een heldere wijze en in hun onderlinge samenhang beschreven. Hierdoor kan een fundamenteel inzicht in de aard van de economische ontwikkeling worden verkregen. De in de literatuur gehanteerde indirecte berekeningsmethoden, waarin het nationaal inkomen wordt verondersteld een functie te zijn van belastingopbrengsten, de lengte van dienstplichtigen, of waarin het nationaal inkomen het resultaat is van een tevoren geprogrammeerde productiefunctie, sluiten daarentegen een meer diepgaande analyse van de economische ontwikkeling bij voorbaat uit. In dergelijke grove benaderingen ontbreken de benodigde basisgegevens die nodig zijn om de verschillende dimensies van het groeiproces van een economie tot hun recht te doen komen.

Het onderzoek dat wordt verricht in het Nederlandse nationale rekeningenproject laat zien dat op basis van gereconstrueerde nationale rekeningen een veel dieper inzicht in de aard van macro economische ontwikkelingen wordt verkregen, dan tot nu toe het geval was. Op basis van gereconstrueerde nationale rekeningen kunnen processen van economische groei en structurele verandering in onderlinge samenhang, en binnen een internationaal comparatief raamwerk, worden geanalyseerd. Hierdoor is het niet alleen mogelijk om uitspraken te doen over de mate van economische ontwikkeling, en de fasering van de groei. Het is eveneens mogelijk om uitspraken te doen over de vraag welke factoren de drijvende kracht zijn geweest achter het 'moderniseringsproces' dat in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw op gang is gekomen.

F. Literatuurlijst en referenties

Archambault, E., Comptabilité nationale (Parijs 4e druk 1988)

Baudhuin, F., Histoire économique de la Belgique, 1914-1939, II (Brussel, 2e druk 1946)

Baumgartner, T., P. de Villé, 'Comptabilité nationale et crise économique', Contradictions, (15-16) 1978 85

Braudel, F., La dynamique du capitalisme (Parijs 1985)

Clement, P., De Belgische overheidsfinanciën en het ontstaan van een sociale welvaartsstaat, 1830-1940. Drie benaderingen (Onuitgegeven doctoraal proefschrift, Leuven, 1995)

Crafts, N.F.R., 'British economic growth, 1700-1831: a review of the evidence', in: Economic history review 36 (1983), 177-199

Crafts, N.F.R., British economic growth during the Industrial Revolution (Oxford 1985)

Crafts, N.F.R., 'English economic growth in the eighteenth century: a re-examination of Deane and Cole's estimates', in: Economic history review 29 (1976), 226-235

Crafts, N.F.R., 'Industrial Revolution in England and France: some thoughts of the question "Why was England first"', in: J. Mokyr, red., The economics of the Industrial Revolution Totowa (6), USA, 1985, eerder gepubliceerd in: Economic history review 30 (1977), 429-441

Crafts, N.F.R., 'The New Economic History and the Industrial Revolution', in: P. Mathias, J.A. Davis, The first Industrial Revolutions (Oxford 1989) 26-43

Crafts, N.F.R., S.J. Leybourne, T.C. Mills, 'Trends and cycles in British industrial production, 1700-1913' in: JRSWS ser.A 152 (1989), 43-66

Crafts, N.F.R., 'The Industrial Revolution. Economic growth in Britain 1700-1860', in: A. Digby, C.H. Feinstein, New directions in economic and social history (Londen 1989) 64-75

Crouzet, F., De la supériorité de l'Angleterre sur la France. L'économique et l'imaginaire. XVIIIe-XIXe siècle (Parijs 1985)

Crouzet, F., 'Essay de construction d'un indice annuel de la production industrielle française au XIXe siècle', in: Annales ESC 25 (1970), 56-99

Daru, M., H. Lakmaker, 'Een verborgen eiland. Een historiografische verkenning van de geschiedenis van de huishoudelijke arbeid', in: Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis 19 (1993) 381-431

Deane, P., W.A. Cole, British economic growth, 1688-1959, trends and structure (Cambridge 1964)

Feinstein, C.H., National income expenditure and output of the United Kingdom, 1855-1965 (Cambridge 1972)

Fourquet, F., Les comptes de la puissance. Histoire de la comptabilité nationale et du plan (Clamecy 1980)

Germain, M., 'Valeur soustraite, externalités de production et dépenses défensives', Bulletin de l'IREES, 1989, 141

Germain, M., 'PNB et comptes nationaux. Limites et tentative d'élargissement, en particulier à l'environnement', in Reflets et perspectives de la vie économique 29 (1990)

Griffiths, R.T., J.J. Seegers: 'Spreken(de) cijfers? Een beschouwing over het nationaal inkomen in de pre-statistische periode', in: NEHA-Bulletin 2 (1988), 66-77

Harley, C. K., 'British industrialization before 1841: evidence of slower growth during the Industrial Revolution', in: Journal of economic history 52 (1992), 267-289

Heertje, A., P. Barthelemy, L'Economie souterraine (Paijr 1984)

Hoffmann, W.G., Wachstum und Wachstumsformen der englischen Industriegesellschaft von 1700 bis zur Gegenwart (Jena 1940)

Hoffmann, W.G., British Industry, 1700-1950 (Oxford 1965)

Hoppit, J., 'Counting the Industrial Revolution', in: Economic history review 43 (1990), 173-193

Jackson, R.V., 'Rates of industrial growth during the Industrial Revolution', in: Economic history review 45 (1992), 1-23

Klemann, H.A.M., Groei en industrialisatie. De economie van Frankrijk en Groot-Brittannië in de grote 19e eeuw. Een historiografische studie (Utrecht 1995)

Lévy-Leboyer, M., 'La croissance économique en France au XIXe siècle. Résultats préliminaires', in: Annales ESC 23 (1968), 788-807

Lévy-Leboyer, M., F. Bourguignon, L'Economie française au XIXe siècle. Analyse macroéconomique (Parijs 1985)

Lévy-Leboyer, M., 'Das Erbe Simiands: Preise, Profite und Austauschverhältnisse im 19. Jahrhundert', in: G. Ziebura, H.-G. Haupt, Wirtschaft und Gesellschaft in Frankreich seit 1789 (z.p. 1975), 131-148

Marczewski, J., 'Die Take-Off-Hypothese und die Erfahrung Frankreichs', in: G. Ziebura, H.-G. Haupt, Wirtschaft und Gesellschaft in Frankreich seit 1789 (z.p. 1975), 99-114

Marczewski, J., 'Le produit physique de l'économie française de 1789 à 1913 (comparaison avec la Grande-Bretagne)', in: Cahiers de l'ISEA Série AF, no. 4

Markovitch, T.J., 'L'industrie française de 1789 à 1964. Sources et Méthodes', in: Cahiers de l'ISEA 163 (Parijs 1965)

Markovitch, T.J., 'Les cycles industrielles en France', in: Le mouvement social 63 (1968), 11-39

Mommen, A., The Belgian economy in the twentieth century (Londen, 1994)

Rapport mondial sur le développement humain (Parijs 1994), Programme des Nations Unies pour le développement

Sauvy, A., 'Historique de la comptabilité nationale, Economie et Statistique', juli-augustus 1970, 19-32

Toutain, J.C., 'Le produit de l'agriculture française de 1700-1958', in: Cahiers de l'ISEA Série AF, no. 2

Vanhemseche, G., 'De mislukking van een vernieuwde economische politiek in België voor de Tweede Wereldoorlog: de OREC van 1935 tot 1938', in: Belgisch Tijdschrift voor nieuwste geschiedenis 13 (1982)